

.....
Ключевые слова: польская организация войсковая, украинская националистическая контрреволюционная организация, репрессии, диверсионная деятельность, гибридная война, петлюровцы, кулаки, классовая борьба, российский империализм.

УДК 94:2 (477.44) «1941/1944»

О. А. Павлуник

РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ ВІННИЧЧИНИ В НІМЕЦЬКІЙ ЗОНІ ОКУПАЦІЇ (1941 – 1944)

У статті досліджується релігійне життя Вінниччини під час нацистської окупації області в роки Другої світової війни. Зокрема, висвітлюються проблеми церковно-державних відносин, становища церкви та віруючих в німецькій зоні окупації, що була складовою генералбецірка «Житомир» рейхскомісаріату «Україна», ставлення до вирішення актуальних проблем духовності населення регіону членами похідних груп українських націоналістів.

Ключові слова: церква, віруючі, «новий порядок», Вінниччина, релігійна політика окупантів, члени похідних груп ОУН, колонізація.

Із здобуттям Україною незалежності науковці нарешті отримали доступ до широкого масиву раніше утаємничених архівних джерел, що дозволяє відкрити маловідомі сторінки минулого. Аналіз сучасної історіографії засвідчує, зокрема, наявність значного інтересу вітчизняних дослідників до проблеми церковно-державних відносин, становища церкви та віруючих на українських землях у роки Другої світової війни. Різні аспекти цієї проблеми висвітлюються у працях та публікаціях В. Гордієнка «Німецько-фашистський окупаційний режим і православні конфесії в Україні» [1, с. 43 –52], К. Беркгофа «Чи було релігійне відродження в Україні під час нацистської окупації» [2, с. 16 – 36], Ю. Волошина «Українська автокефальна православна церква (1941 – 1944 рр.)» [3], О. Гончаренка «Релігійне життя в Наддніпрянській Україні періоду нацистської окупації (1941–1944 рр.)» [4, с. 31–43], О. Лисенка, М. Михайлуци, І. Поїздник «Релігійне життя в Україні (1941–1946 рр.)» [5, с. 177–230] та ін.

Однак фактично відсутні ґрунтовні дослідження про релігійне життя на Вінниччині, яка в роки війни була поділена загарбниками на німецьку (генералбецірк «Житомир», рейхскомісаріат «Україна») та румунську («Трансністрія») зони окупації. У пропонованій статті ставиться за мету в деякій мірі ліквідувати існуючу «білу лакуну», дослідити, зокрема, становище церкви та віруючих на території, підвладній німецько-нацистській окупаційній адміністрації.

Матеріали дослідження можуть бути використані при написанні робіт з вітчизняної історії періоду Другої світової війни, сприятимуть більш глибокому розкриттю порушеної теми.

Гітлерівські загарбники заволоділи Вінницькою областю у кінці липня 1941 р. Тоді ж приступили до встановлення на ній «нового порядку», який, як і скрізь, зводився до нещадного економічного пограбування, колонізації окупованої території, ліквідації національної державності, культури.

Стосовно релігійної сфери, то у прийнятому 1 вересня 1941 р. циркулярі Головного управління імперської безпеки «Про розуміння церковних питань на зайнятих землях Радянського Союзу» виокремлювалися три першочергові завдання органів окупаційної влади: підтримка розвитку релігійного руху як ворожого більшовизмові; дроблення церков на окремі течії з метою запобігання можливій консолідації «керівних елементів» у боротьбі супроти Німеччини; використання церковних організацій для допомоги німецькій адміністрації [6, арк. 23].

Щоправда, як засвідчують архівні документи, стовідсотково реалізувати намічене на теренах Вінниччини у 1941 р. окупантам не вдалося. На заваді у певній мірі стала активна діяльність членів похідних груп українських націоналістів. Як відомо, і бандерівці, і мельниківці намагалися використати напад нацистської Німеччини на СРСР у своїх далекосяжних планах. Розрахунок був простий: розпочавши смертельну війну проти Радянського Союзу, Німеччина, врешті, переможе його, але при цьому й сама досить ослабне. Створюється сприятливі умови для здійснення на руїнах СРСР «української революції».

З думою про Соборну Українську державу більш радикальне бандерівське крило Організації Українських Націоналістів (ОУН-Б) навіть проявило політичну нетерпимість. Оволодівши після захоплення гітлерівцями Львова місцевою радіостанцією, воно проголосило через неї в ефір «Акт про відновлення Української держави». Але, незважаючи на те, що в Акті проголошувалося, що «відновлена Українська держава буде тісно співдіяти з Націонал-Соціалістичною Великонімецькою, що під проводом Адольфа Гітлера творить новий лад в Європі й світі та допомагає українському народові визволитися з-під московської окупації», що «Українська Національна Революційна Армія, що творитиметься на українській землі, боротиметься далі спільно з союзною німецькою армією проти московської окупації за Суверенну Соборну Українську Державу і новий справедливий лад у цілому світі» [7, с. 504], ОУН-Б прорахувалася стосовно реакції політичного керівництва Рейху. Буквально через кілька днів після проголошення держави гестапо заарештувало й кинуло до в'язниці С. Бандеру та його прибічників. Ніякого існування самостійної Української держави гітлерівці не допускали.

Однак націоналісти не змирилися з таким розвитком подій. У рамках стратегії ставити німців перед фактом оунівці піднесли гітлерівцям ще один «сюрприз»: крилом ОУН-Б (та й іншим, мельниківським, крилом) напередодні війни були створені і таємно підготовлені похідні групи націоналістів. Загалом їх було три: «Північ», «Центр», «Південь», в яких нараховувалося від 3 до 5 тисяч осіб. Кожна з них складалася з численних маленьких «операційних груп» чисельністю від 7 до 12 осіб. Їм було дано настанову йти вглиб України, слідом за наступаючими військами.

Частина похідних груп вирушила 22 червня, інші – трохи пізніше. Щоб проникнути в Україну, всі засоби були добрі. Більшість мала підроблені документи або перепустки служби пропаганди вермахту. Німці на початку не могли розібратись, що роблять ці молоді люди, проникаючи в тилу зону фронту. Вони ж, з'являючись у населених пунктах услід за наступаючими гітлерівцями, намагалися проникнути і захопити в свої руки створювані окупаційною владою міські та сільські управи, поліцію, суд, господарські заклади, органи преси, церкву тощо. В одному з німецьких донесень сказано, що вони намагаються проникнути до політичної адміністрації і роблять спробу пробудити серед населення потяг до ідеї незалежної і суверенної України.

Свій вплив особливо намагалися поширити на населення територій, що знаходились на схід від Західної України, а тому доклали зусиль, щоб пошвидше добратися туди. Це їм у значній мірі вдалося. Вже в кінці липня 1941 року вони з'явилися у Вінниці, Калинівці, Літині, в деяких інших населених пунктах Вінниччини.

14 серпня 1941 року німецькі органи влади зазначали, що похідні групи ОУН (Бандери) інтенсивно розширюють свою пропагандистську діяльність на користь «створення незалежної і соборної Української держави» в центрі України, зокрема, в районах Житомира, Бердичева, Вінниці, а також в районах Умані й Могилева-Подільського. В донесеннях з місць підкреслювалось, що тон пропаганди цієї організації ставав усе більше антинімецьким [8, с. 86–88], відверто проукраїнським.

12 жовтня 1941 року в газеті «Вінницькі вісті», редакційний колектив якої в основному складався із членів похідних груп, з'явилася публікація про майбутнє відкриття у Вінниці українського міського собору: «За часи панування більшовиків ними зруйновано в м. Вінниці всі церкви. Посеред цих церков була одна з краших і більших у Вінниці: Український Собор (колишня церква Казанської Божої Матері). Зараз, за бажанням місцевого українського населення, цей собор відбудовується й знов буде нести своє соборне звання. Будівельна контора Міського Самоврядування вже приступила до ремонту цієї церкви й до 1-го листопада ремонт буде закінчено. Тому місцеве населення буде мати можливість задовольнити свої духовні потреби в своїй рідній церкві. Вартість ремонту обраховано в 40 000 крб. Ці кошти вносить саме населення громади шляхом пожертв. Одночасно з відбудовою Собору вже організовано співочий хор, який вивчив багато молитов. Цей хор найближчими днями буде давати духовні концерти, кошти від яких теж підуть на ремонт Собору» [9].

Через кілька днів у тій же газеті з'явилася нове повідомлення – інформація про проведення громадянської панахиди по жертвах радянського режиму в с. Юрківці Ситковецького району:

«28 вересня відкрилася громадська панахида в Ситковецькому районі над могилою замордованих більшовиками. Тікаючи зі Львова, жидо-більшовики вивели звідти 15 тисяч

арештованих українців. Проходячи Вінницькою областю, вони дорогу встеляли могилами. 29 невідомих вірних синів України лягли в таку могилу за Ситківцями під лісом, коло с. Юрківці. На панахиду з'їхалися представники (по 10 – 20 душ) зі всіх сіл району. Тисячна юрба народу, схилиючи голови, віддала пошану невідомим жертвам української справи. На могилу було покладено багато вінків...» [10].

25 листопада 1941 року каральна айнзацкоманда Ц/5, що дислокувалася в Києві, дала наказ усім постам поліції безпеки і СД рейхскомісаріату «Україна» (Київ, Дніпропетровськ, Миколаїв, Рівне, Житомир, Вінниця) арештовувати і таємно страчувати без суду членів ОУН (Бандери): «Незаперечно встановлено, що рух Бандери готує повстання в Рейхскомісаріаті (Україна), мета якого – створення незалежної України. Всі активісти руху Бандери повинні бути негайно арештовані й після ґрунтового допиту таємно знищені як грабіжники...» [11, с. 181 – 184].

У серпні 1942 р. гітлерівці провели масові арешти та розстріли представників існуючих осередків ОУН. Націоналісти пішли в підпілля...

Нейтральне ставлення до релігійних питань («і не сприяти, і не заважати» [12, арк. 101]), якого на початку війни на словах дотримувалися гітлерівські окупанти, ними ж було скасовано. Відносна свобода віросповідання, яка слугувала лише засобом пропаганди, відходила у минуле. Помітно посилювався контроль над релігійними організаціями.

«...За суперечкою між церквами треба спостерігати дуже пильно. Треба мати довірених осіб також і в церквах, щоб перевіряти, чи не проводиться антинімецька, сепаратистська або націоналістична пропаганда в церквах або назовні... Якщо буде встановлено, що священники чи члени Греко-католицької Церкви виступають за рух Бандери, необхідно повідомити поіменно про них у СД» [13, с. 146], – повідувалося в інструкції про ставлення до церкви, прийнятої головним командуванням зони «Південь».

«Щоб мати точний облік про призначення попів та керівників сект з одного боку та їх релігійної діяльності у відповідних селах з другого боку, райони розбиваються на церковні або сектанські приходи... В цих приходах попи та сектанські проповідники не мають права моління без дозволу обласного комісара, або його уповноваженого. Попи виконують церковні обов'язки по званню, в той час як сектанські проповідники виконують Божу службу поруч зі своєю роботою у громадському господарстві тощо. Ще раз звертається особлива увага на те, що у всякі неділі та свята, які не встановлені законом, забороняється церковна служба, моління або зібрання. За порушення цієї заборони, а також за одержання винагороди натурою за церковні послуги попами та проповідниками будуть в майбутньому покарані також старости. Всі попи та проповідники повинні мати посвідчення з дозволом на церковну відправу, яке затверджене підписом обласного комісара або його уповноваженого службовою печаткою [14, арк. 191]», – йшлося у директиві обласного комісара про впорядкування релігійної діяльності, адресованій райуправам Літина, Хмільника та Браїлова.

«Прошу Вас довести до відома всіх попів Вашого району про слідує:

1) Селяни, які обробляють колишню церковну землю, не зобов'язуються платити збір попам та церкві натурою (як зерно, фрукти, овочі, картопля та інш.), а також грошми. Церковні землі націоналізовані Радвладою, а тому вони дістались державі. Через те – не приймається до уваги повернення землі церквам.

2) Як кожний українець, так точно кожний піп повинен платити за приміщення, яким користується.

3) Оскільки релігія з'являється приватною справою кожного, тому кожна окрема особа повинна нести видатки за свої особисті потреби, попам та церкві заборонено вимагати церковні податки.

4) До цього часу практикувалось, що за справи приватного характеру (як весілля, хрестини або похорони) платити натурою і грошми. Збір натурою я найсуворіше забороняю. Немаю нічого проти, коли попи одержують відповідну грошову плату від учасників за церковні акти (як весілля, хрестини, похорони).

5) Кожний піп повинен негайно з'явитись у своєму районі до місцевого керівника С. Г. зі всіма матеріалами відносно проведеним до цього часу приватних релігійних церемоній (весілля, хрестини, похорони).

6) Майбутнє забезпечення попів продуктами споживання іде через голови районної управи по місцевих нормах, існуючих для українців.

7) Хто в дальнішому буде брати натурою, за церковні акти, хто в дальнішому буде платити натурою, буде покараний (п. 7 треба роз'яснити всім українцям).

Теперішнє становище з харчуванням населення не допускає, щоб хтось нагромаджував собі запаси з одного боку, в той час як з другого боку вся маса українського народу забезпечується лише самим необхідним [15, арк. 53]», – наголошувалося у розпорядженні обласного комісара Фольдкамера про заборону церковного збору, надісланій голові управи м. Літина. Православним священикам «настійливо рекомендувалося» в проповідях і церковних службах «виражати свою вдячність А. Гітлеру та його армії за спасіння», була обов'язковою їхня участь у «святкуванні початку війни» та інших подібних дат. Від священиків також вимагалось пропагувати в церкві урядові розпорядження (своєчасна сплата податку, виїзд на роботу до Німеччини тощо). Значна частина духовенства після реєстрації своєї діяльності в окупаційних органах на місцях була змушена підписати «зобов'язання послуху» новій владі [5, с. 187].

Згідно з розпорядженням Е. Коха від 8 грудня 1941 р., який відповідав за реалізацію релігійної політики на окупованих землях у межах рейхскомісаріату «Україна», всі дні церковних свят стали робочими, окрім Різдва (7 і 8 січня), Нового року і Великодня (2 дні) [16, арк. 105]. Такі святкування «переривали робочий процес», а, отже, стояли на перешкоді максимальному використанню економічних та трудових ресурсів окупованих земель.

Непоодинокими були випадки, коли під час богослужінь німці силою виганяли парафіян із церков та відправляли їх на роботу, а священики, які порушували «трудова дисципліну», піддавалися репресіям [17, с. 379 – 380].

Тому зовсім не випадково в оперативному зведенні командуючого військами вермахту в Україні про настрої населення, датованого 17 червнем 1942 р. та опублікованим під грифом «Тамно», містився підрозділ «Меры, которые необходимо предпринять в идеологической области», в якому йшлося:

«Необходимо еще много сделать, чтобы привлечь население на нашу сторону. Очень вредит нашему авторитету, если... во время церковного хода проводится облава... Нам кажется также нецелесообразным, что, например, при праздновании пасхи некоторые гебитскомиссары запрещают звон церковных колоколов, а другие, наоборот, разрешают. Согласно существующим ясным указаниям нельзя ни сдерживать функционирование церкви, ни способствовать усилению ее развития...» [18, арк. 1 – 6].

Отже, основні зусилля німецьких окупантів зосереджувалися на встановленні контролю за діяльністю дозволених релігійних організацій, ретельному вивченні їхньої конфесійної специфіки та настроїв вірних. Урядові розпорядження, що стосувалися релігійної сфери, спрямовувалися, насамперед, на перешкоду утворенню сильних церковних інституцій в регіоні. Відносна свобода віросповідання слугувала лише засобом пропаганди.

Упродовж 1941 – 1944 рр. релігійна політика окупантів зосереджувалася на забезпеченні інтересів Третього рейху. Духовні запити населення практично не враховувалися. У той же час значна частина мешканців Вінниччини шукала порятунку в релігії, і це допомагало людям витримати суворі випробування окупаційної доби.

У плані подальшого дослідження теми цікавим бачиться розкриття аспектів церковно-державних відносин, становища церкви та віруючих на теренах «Трансністрії».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Гордієнко В. Німецько-фашистський окупаційний режим і православні конфесії в Україні [Текст] / В. Гордієнко // Український історичний журнал. – 1998. – № 3. – 43 с.
2. Беркгоф К. Чи було релігійне відродження в Україні під час нацистської окупації [Текст] / К. Беркгоф // Український історичний журнал. – 2005. – № 3. – 240 с.
3. Волошин Ю. Українська автокефальна православна церква (1941 – 1944 рр.): Короткий історичний довідник [Текст] / Ю. Волошин. – Полтава, 1999. – 52 с.
4. Гончаренко О. Релігійне життя в Наддніпрянській Україні періоду нацистської окупації (1941 – 1944 рр.) [Текст] / О. Гончаренко // Наук. зап. Нац. Історико-етнографічного заповідника «Переяслав». 36. наук. статей. – 2007. – Випуск 1(3). – С. 31 – 43.
5. О. Лисенко, М. Михайлуца, І. Поїздник. Релігійне життя в Україні (1941 – 1946 рр.) [Текст] / О. Лисенко, М. Михайлуца, І. Поїздник // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. Історичні нариси. Книга друга. – К.: Наукова думка, 2011. – 943 с.
6. Державний архів Російської Федерації, ф. 6991, оп. 1, спр. 5. – 148 арк.

7. Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні / Пер. з французького Р. Осадчука [Текст] / В. Косик. – Париж; Нью-Йорк; Львів. – 1993. – 659 с.
8. Гальчак С. Словом і багнетом: журналісти Вінниччини у Другій світовій війні [Текст] / Сергій Гальчак. – Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2013. – 100 с.
9. Вінницькі вісті. – 1941. – 12 жовтня.
10. Вінницькі вісті. – 1941. – 15 жовтня.
11. Гальчак С. Д. Визволення Вінниччини від нацистських загарбників (20 грудня 1943 р. – 28 березня 1944 р.): Монографія / 3-є вид.: доповн., переробл. [Текст] / Сергій Гальчак. – Вінниця: Консоль, 2010. – 420 с.
12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. КМФ-8, оп. 2, спр. 151. – 210 арк.
13. У лещатах «нового порядку»: населення Вінниччини під нацистським окупаційним режимом: Збірник документів і матеріалів [Текст] / Автори-упорядники: С. Д. Гальчак, В. М. Чехівський. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2013. – 336 с.
14. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО), ф. Р – 1416, оп. 1, спр. 6. – 208 арк.
15. ДАВО, ф. Р – 1416, оп. 1, спр. 4. – 67 арк.
16. ЦДАВО України, ф. 3206, оп.1, спр. 46. – 114 арк.
17. Стельникович С. В. Житомирсько-Вінницький регіон в умовах нацистської окупації (1941–1944 рр.) [Текст] / С. В. Стельникович. – Житомир: Вид. О. О. Євнюк, 2015. – 592 с.
18. ЦДАВО України, ф. КМФ-8, оп. 1, спр. 64. – 11 арк.

Pavlunyk A. Religious life of Vinnychchyna in German occupation zone (1941 – 1944)

The article examines religious life of Vinnytsia region during the Nazi occupation in the years of the World War II and highlights the problems of relations between the Church and the State, position of the Church and its believers in German zone of occupation, which was the part of the generalbezirk "Zhytomyr" of reichs commissariat "Ukraine". The author describes the attitude of members of Ukrainian nationalists marching groups to solving actual problems of spirituality of the population in this region.

Keywords: Church, believers, "the new order", Vinnytsia region, the religious policy of the occupiers, the members of the OUN marching groups, colonization.

Павлунык А. А. Религиозная жизнь Виннитчины в немецкой зоне оккупации (1941 – 1944 гг.)

В статье исследуется религиозная жизнь Виннитчины во время нацистской оккупации области в годы Второй мировой войны. В частности освещаются проблемы церковно-государственных отношений, положение церкви и верующих в немецкой зоне оккупации, что была составной частью генералбецирка «Житомир» рейхкомиссариата «Украина», отношение к актуальным проблемам духовности населения региона членов походных групп украинских националистов.

Ключевые слова: церковь, верующие, «новый порядок», Виннитчина, религиозная политика оккупантов, члены походных групп ОУН, колонизация.

УДК [94:796.062(477.44) «1946/1955»]:929 Гавриш

М. П. Лозовик, І. М. Романюк

МАРІЯ ГАВРИШ – ОДНА ІЗ ЗАСНОВНИКІВ ПЕРШОГО В УКРАЇНІ СІЛЬСЬКОГО СПОРТИВНОГО ТОВАРИСТВА НА ВІННИЧЧИНІ В ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ

У статті на основі комплексного аналізу джерел та літератури показана роль М. Гавриш у створенні сільського спортивного товариства «Колгоспна нива» на Вінниччині в 1945-1950 рр., окреслені основні життєві віхи відомої плавчині. В повоєнні роки в Україні гостро постала проблема створення нових форм та методів фізкультурно-спортивної роботи. Тому ініціатива селян Березівки, щодо створення сільського спортивного товариства нашла широку підтримку на всіх рівнях керівництва державою, а спортивні досягнення М. Гавриш стали прикладом для сільської молоді, каталізатором процесів розвитку фізкультурно-спортивного руху.

Ключові слова: фізкультурно-спортивний рух, масовість, Вінниччина, село, плавання.